

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI VE MESLEKLER

Elnure Azizova

Elnure Azizova, Doç.Dr.

1977 yılında Azerbaycan Neftçala'da doğdu. Bakü Devlet Üniversitesi'nin İlahiyat (1999) ve Tarih (2000) fakültelerinden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kerbela Vakası" konulu teziyle yüksek lisansını (2001), "Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler" adlı araştırmasıyla doktorasını tamamladı (2007). 2017 yılında doçent oldu. Halen Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 694
İSAM Yayınları 100
İlmî Araştırmalar Dizisi 45
© Her hakkı mahfuzdur.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI VE MESLEKLER

Elnure Azizova

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 21.11.2008 gün ve
2008/33 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Nisan 2011
İkinci Basım: Mart 2018
ISBN 978-975-389-933-8

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Alınteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

Azizova, Elnure

Hz. Peygamber döneminde çalışma hayatı ve meslekler / Elnure Azizova. - 2. bs. -
Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
651 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 666. İSAM Yayınları; 100. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 45)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-933-8

Önsöz

Siyasî, ekonomik, kültürel ve sosyal hadiselerin karşılıklı etkileşimi ön kabulünden yola çıkan şümullü bir tarih tasavvuru, muzaffer bir ordunun askerî manevra ve taktiği kadar kullandığı harp alet edevatı ve bunların imalâtını, şehir veya bölgelerin fethi kadar fizikî yapısını, saray âyanının protokol geçişleri kadar halkın ağırlama ve uğurlama âdetlerini, devlet başkanlarının tarihe yön veren önemli icraatları kadar tebaanın kendi seyrinde akıp giden günlük meşguliyetini, kısacası devlet ve milletlerin siyasî hayatındaki hadiseler kadar kültür ve medeniyet hayatındaki unsurları da eşit derecede araştırmaya değer bulan daha sağlam ve kapsayıcı bir yaklaşımdır. Bu nazariyeden hareketle İslâm düşünce ve medeniyetinde herhangi bir zaman dilimiyle kıyaslanmayacak önemi haiz bulunan, bu sebeple siyasî, askerî ve ekonomik yönüyle pek çok çalışmaya konu olan Hz. Peygamber döneminin, sosyal hayattaki önemine nisbetle daha az ilgiye mazhar olmuş bir veçhesinin, toplum düzeninin vazgeçilmezi olan çalışma hayatı ve meslekler mevzuunun tez konusu olarak incelenmesi uygun görülmüştür.

Hz. Peygamber dönemi devletleşme süreciyle paralel olarak gelişen ve çalışma hayatının içinde görülebilen bazı idarî (valilik, vergi memurluğu, kâtiplik vb.), askerî (kumandanlık, askerlik vb.), dinî (imamlık, müezzinlik, din öğretmenliği vb.) ve maaşlı devlet gelirlerinden ödenen diğer görevler konumuzun sınırları

dışında tutulmuştur. Ayrıca Câhiliye döneminde meslek olarak görülen fakat İslâm'ın yasakladığı şarapçılık, meyhanecilik, arrâflık, kâhinlik gibi kazanç yolları, müstakil başlıklar altında incelenmekten ziyade, yakın konular içinde (sirke üreticiliği-şarapçılık, müzisyenlik-meyhanecilik, tabiplik-kâhinlik vb.) değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

Câhiliye şiiri ve Kur'ân-ı Kerîm hariç çalışmada başvuru kaynakları ile araştırdığımız dönemin “kültürel dili” arasındaki mümkün farklılıklardan kaynaklanan hassasiyetle, mesleklerin tasnifinde kaynaklardaki tanımlayıcı ifadelerden yola çıkılarak sayısal bir tesbit ve tasnif yapılmasından kaçınılmıştır. Öte yandan tarihin devamlılık ve süreklilik prensibine paralel olarak siyasî hadiseler kadar hızlı değişim göstermeyen sosyal hayatın bir unsuru olan mesleklerin ele alınışında, ilgili mesleğin Câhiliye toplumundaki yeri ve durumuna dair konuya giriş mahiyetinde açıklayıcı bilgilerin verilmesi uygun görülmüştür. Böylece bu mesleklerin –varsa– İslâm'la birlikte gösterdiği değişim ve dönüşümüne vurgu yapılması amaçlanmıştır. Yine aynı düşünceyle Hz. Peygamber'in vefatının ardından, fetihlerle birlikte sosyal hayatın bir parçası olan meslekler hususunda yaşanan sosyoekonomik değişime yönelik fikir vermesi açısından bazan kronolojik olarak çalışmamızın sınırları dışındaki bir zaman dilimine yolculuk yapılarak farklılık veya benzerliklere dikkat çekilmiştir. Bölümlerin telifinde ilgili meslek mensuplarının Hz. Peygamber dönemindeki mümessilleri, Câhiliye ve ilk İslâm toplumundaki sosyal statüleri, ihtiyaca binaen üretilen metâ/hizmet ve kullanılan alet edevatla ilgili bilgiler tarih metodolojisi sınırları içinde tasnif edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez, “giriş”ten sonra iki bölüm ve “sonuç” kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmada kullanılan kaynakların, konumuz açısından önem arzeden farklı yönleriyle tasnifi ve kısa değerlendirilmesi yapılmıştır. Ardından temel ilkelerini Kur'ân-ı

Kerîm'den alarak Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarıyla tatbik edilen ve daha sonra müslüman düşünürlerce bu iki temel kaynak ışığında müstakil eserlerde nazariyata dönüştürülen "İslâm'da Çalışma" konusu ele alınmış, insanî bir öz-nitelik olan çalışmanın İslâmî değerleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Eski ve Ortaçağ'ın bazı medeniyetlerinde el emeği ve mesleklere yönelik mülâhazaların genel bir manzarası çizilerek, Ortaçağ'da çalışma anlayışına müteallik nisbeten bütüncül bir bakış sağlanmaya ve tarihsel bir zemin oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Beslenme, giyinme, barınma, ulaşım, alışveriş, tedavi, eğlenme vb. ihtiyaçların çokluğu nisbetinde çeşitlilik arzeden Hz. Peygamber dönemi meslekleri, günümüz ifadesiyle sektör denilebilecek tamamı on alt bölümden oluşan iki bölümde tasnif edilmiştir. Bölümlerin beşer alt bölümden oluşan tasnifinde kıstas olarak rakamsal bir gruplandırma değil, mesleklerin metâ ve hizmet üretenler olmak üzere iki farklı hususiyette oluşu göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda bu tasnifle giriş kısmında da temas edildiği gibi insanın biyolojik ve sosyal varlık olması hasebiyle de farklılık arzeden ihtiyaçlarının teminine yönelik meslekler gruplandırılmış olmaktadır. Şöyle ki birinci bölümde insanın biyolojik bir varlık olarak beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik meslekler, ikinci bölümde ise sosyal bir varlık olarak ulaşım, alışveriş, tedavi, süslenme ve eğlenme gibi tâli derecede ehemmiyet arzeden ihtiyaçlarına yönelik meslekler ele alınmıştır.

Metâ üreten mesleklerin yer aldığı birinci bölümdeki iş kollarının birçoğunda, müntesibinden ziyade imal ettiği ürün söz konusu olduğu için, çoğu zaman üründen hareketle üreticisine yönelik tesbit ve değerlendirmelerde bulunulmuş, bu sebeple ilgili ürünlerin fert ve toplum hayatındaki fonksiyonu ve önemine yönelik nisbeten ayrıntılı bilgi verme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Hizmet üreten meslekler söz konusu olduğunda ise genellikle kaynaklarda

her bir hizmet, üreticisiyle birlikte anıldığı için içeriğe yansiyacak böyle bir ayrıntıya gerek duyulmamış, bununla birlikte metâ üreten mesleklerin anlatımındaki sınıflandırma bu bölümde de göz önünde bulundurulmuştur.

“Metâ Üreten Meslekler” başlıklı birinci bölümde ilk önce bölgedeki yaygınlık düzeyi beslenme, giyinme, taşıma ve ulaşım gibi önemli ihtiyaçları karşılayan fonksiyonelliğine paralel olarak yüksek olan hayvancılık ve alt grupları ele alınmıştır. Hayvancılıkla iştigal eden belli başlı kabileler, hayvancılığın bu meslek sahipleri üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber dönemi savaşlarında kendilerinden ganimet olarak hayvan sürüleri alınmış kabilelerle ilgili istatistikler bir tablo halinde verilerek İslâm’a karşı direniş ve mücadelesiyle meşhur nüfuzlu Arap kabileleri ve bu kabilelerin ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılıkla ilişkisi vurgulanmıştır. Yine gıda ihtiyacının karşılanmasına yönelik hububat üretimi, meyvecilik, bağcılık ve ziraatla ilgili diğer mesleklerle iştigal edenler, sosyoekonomik ve sosyokültürel konumları da göz önünde bulundurulmuş ve incelenmiştir. Hz. Peygamber döneminde sulh veya savaş yoluyla İslâm idaresine giren tarım bölgelerinin demografik yapısı, toprak statüsü, ziraat ürün ve vergi oranıyla ilgili kaynaklardaki veriler bir tablo halinde gösterilmiştir.

Birinci bölümdeki bir diğer iş grubunu oluşturan eğiricilik, dokumacılık, terzilik ve boyacılık gibi giyim kuşamla ilgili meslekler mahallî, bölgeler ve uluslararası önemi dikkate alınarak incelenmiştir. Şehirlerin fizikî yapısı ve mimarisıyla ilişkili olarak da taş işçiliği, marangozluk ve kuyu kazıcılığı gibi meslekler üzerinde durulmuştur. Metâ üreten mesleklerden son grup olarak madenlerle ilgili meslekler başlığı altında madencilik, demircilik, kuyumculuk ve çömlekçilik gibi iş kolları ele alınmış, bölgenin hadarî ve bedevî sakinleri arasında özellikle bu iş kollarına ilişkin belirgin tavır farklılıklarına dikkat çekilmiştir.

“Hizmet Üreten Meslekler” başlıklı ikinci bölümde ise, ilk önce Hz. Peygamber döneminde temel hizmet sektörünü oluşturan ulaşım ve taşımacılıkla ilgili meslekler, kervancılık ve denizcilik adı altında gruplandırılarak incelenmiştir. Özellikle kara nakliyeciliğinin ekonomiyi önemli ölçüde etkilediği Arap yarımadasında oluşmuş kervancılık sektörü içinde muhafızlık, rehberlik, hâdîlik, hizmetçilik vb. iş kolları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. İslâm’ın zuhuru sırasında bölgedeki panayırlarla ilgili verilerden yola çıkılarak, kervan güzergâhı, ticarî bölgeler, muhafız kıtaları, panayırların yönetim ve vergi durumuyla ilgili bir şema oluşturulmuştur.

Hizmet sektörünün taşımacılıkla doğrudan ilgili bir kolu olarak ticaret alt başlığında Hz. Peygamber dönemi tâcirlerinin sosyal statüsü, ticaret merkezleri, bölgeler ve uluslararası ticarete konu olan mallar ve bölgede uygulanan ancak İslâm döneminde yasaklanan alışveriş şekilleri incelenmiştir. Ticaret alanında dönemin etkin kabile veya şahıslarına, ticarî bölge ve ürünlere dair bilgiler bütünlük arzemesi bakımından tablo halinde verilmiştir. Yine İslâm’ın öngördüğü alışveriş kurallarının anlaşılabilmesi için Câhiliye döneminin Hz. Peygamber tarafından yasaklanan ticarî muamelelerinden bahsedilmiş ve konuyla ilgili verilerden hareketle bir şema çizilmiştir.

İkinci bölümdeki sağlıkla ilgili meslekler alt başlığında ise tabiplik, hemşirelik, ebelik, sütannelik, sünnetçilik, hacamatçılık ve baytarlık gibi meslekler incelenmiş, uygulanan yaygın tedavi yöntemleri ve kullanılan tıbbî malzeme gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Ardından gerek hizmet verenler gerekse hizmet alanlar açısından kadınların daha fazla yer bulduğu tezyin sektörüyle ilgili kuaförlük, dövmeçilik ve attarlık gibi süslenme ve bakımla ilgili meslekler üzerinde durulmuştur. Son olarak eğlence hayatıyla ilgili meslekler kısmında şarkıcılık, rakkâslık ve çalgıcılığın birlikte ele alındığı müzisyenlik, İslâm öncesinden

beri Arap edebiyatının temelini oluşturan şairlik ve gösteri sanatı diyebileceğimiz oyunculukla ilgili meslek erbabı konu edilmiştir.

İslâm tarihinin önem bakımından tartışılmaz bir dilimini oluşturan Hz. Peygamber dönemi sınırları içinde çalışma hayatı ve meslekler konusunu incelemek, Türkiye içinde ve dışında çok az sayıda araştırmaya konu olmuş bir husus olduğu için gözden kaçmış bazı noktaların ve eksikliklerin olması tabiidir. Bu açıdan çalışmamızın eksik veya hatalı olabilecek yönlerinin, ufuk açacağı yeni çalışmalarla tamamlanacağını temenni ediyoruz. Ayrıca bu çalışmanın, memleketim olan Azerbaycan'da neredeyse yok mesabesinde olan İslâm tarihi kaynakları ve metodolojisine dayalı Hz. Peygamber dönemi araştırmalarında, özellikle sosyal hayatla ilgili yeni çalışmaların başlangıcı olacağını ümit ediyoruz.

Tez konusunun tesbiti, araştırılması ve yazımı sürecinde birçok değerli ilim adamının rehberlik ve desteği olmuştur. Bu bağlamda öncelikle Hz. Peygamber dönemi çalışma hayatı ve mesleklerinin tez konusu olarak incelenmesini tavsiye eden, kaynak ve metot bakımından araştırma boyunca gerekli tenkit ve yönlendirmeleriyle katkı sağlayan, konuların tasnif ve yazımındaki zorlukları aşmamda yol gösteren ve tezi okuyarak düzeltmelerde bulunan danışman hocam Prof.Dr. Mustafa Fayda'ya şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tezi baştan sona okuyarak gerek İslâm tarihçiliği gerekse üslup ve dil bakımından önemli görüş ve yönlendirmeleriyle katkıda bulunan TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) araştırma uzmanı Dr. Casim Avcı'ya da göstermiş olduğu sabır ve hoşgörüden dolayı müteşekkirim.

Bilhassa çalışmanın ilk safhalarındaki yönlendirici tavsiyeleri ve tezin belli kısımlarını okuyarak yapıcı tenkitleriyle katkıda bulunan hocam Prof.Dr. İsmail Yiğit'e ve Hz. Peygamber dönemi sosyokültürel hayatına yönelik tesbit ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim hocam Prof.Dr. Nebi Bozkurt'a, ayrıca araştırma süresince bana kıymetli vakitlerini ayıran hocalarım Prof.Dr. Ziya

Yılmaz, Prof.Dr. Abdülkerim Özyayın, Doç.Dr. Cengiz Kallek, Doç.Dr. Ahmet Özel, Doç.Dr. Levent Öztürk ve Dr. Sedat Şensoy'a da teşekkürü borç bilirim.

Doktora süresince şahsıma sağladığı maddî destekten dolayı bursiyeri bulunduğum Türkiye Diyanet Vakfı yetkililerine, nezih bir çalışma ortamı temin eden TDV İslâm Araştırmaları Merkezi yönetimine, gerekli malzemenin zamanında teminini kolaylaştıran kütüphane, dokümantasyon ve fotokopi servislerine, özellikle kütüphane dışındaki malzemenin teminindeki katkılarından dolayı Cemal Toksoy, kaynak ve araştırma eserler bakımından şahsî kitaplığımın oluşmasına yardımcı olan Ekrem Arslan ve tezin mizanpajına yardımları için Ender Boztürk beylere teşekkür borçluyum.

Son olarak eğitim süresince gösterdikleri maddî ve mânevî desteğin yanı sıra sabır ve teşviklerinden dolayı aileme, özellikle çalışmamın son aylarındaki zorlukları birebir paylaşma zahmetine katlanan babam Akif Azizova ve annem Feride Azizova'ya fedakârlıklarından dolayı hadsiz minnet borçluyum. Tezin çeşitli safhalarında bilgi alışverişinde bulunduğum, buna ilâveten karşılaştığım birçok maddî ve mânevî sıkıntımı paylaşan kıymetli arkadaşlarım Hazar Üniversitesi (Azerbaycan) Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Ülker Abuzarova'ya ve Bakü Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Namık Abuzarov'a samimi teşekkürlerimi sunarım.

Elnure Azizova

İstanbul, 14 Haziran 2007

İçindekiler

Önsöz	5
Kısaltmalar	19

Giriş

1. Kaynaklar ve Araştırmalar	23
2. İslâm'da Çalışma	41

BİRİNCİ BÖLÜM

METÂ ÜRETEN MESLEKLER

1.1. Hayvancılıkla İlgili Meslekler	77
1.1.1. Çobanlık	77
1.1.1.1. Çobanların Sosyal Statüsü ve Çobanlık Yapan Sahâbiler	79
1.1.1.2. Yetiştirilen Hayvan Çeşitleri	91
1.1.1.2.1. Deve	91
1.1.1.2.2. Koyun ve Keçi	96
1.1.1.2.3. Sığır	99
1.1.1.2.4. At	101
1.1.1.2.5. Merkep	107
1.1.1.2.6. Katır	108
1.1.1.3. Hayvanların Vergilendirilmesi	111
1.1.2. Hayvanî Gıda Üreticiliği	115
1.1.2.1. Kasaplık	115

- 1.1.2.1.1. Kasapların Sosyal Statüsü
ve Kasaplık Yapan Sahâbiler 116
- 1.1.2.1.2. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 121
- 1.1.2.2 Süt Mâmulleri Üreticiliği 124
 - 1.1.2.2.1. Süt Mâmulleri Üreticileri
ve Sosyal Statüleri 124
 - 1.1.2.2.2. Süt Mâmulleri 130
- 1.1.3. Dericilik 133
 - 1.1.3.1. Dericilik Merkezleri 134
 - 1.1.3.2. Dericilerin Sosyal Statüsü
ve Dericilikle İştigal Eden Sahâbiler 137
 - 1.1.3.3. Dericilik Ürünleri 142
 - 1.1.3.3.1. Çadır 142
 - 1.1.3.3.2. Mefruşat 144
 - 1.1.3.3.3. Ayakkabı ve Çanta 144
 - 1.1.3.3.4. Kaplar 146
 - 1.1.3.3.5. Parşömen 148
 - 1.1.3.3.6. Silâh ve Kılıfları 151
 - 1.1.3.4. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 153
- 1.1.4. Arıcılık 156
 - 1.1.4.1 Arıcılık Bölgeleri 158
 - 1.1.4.2. Arıcı Kabile veya Şahıslar 159
 - 1.1.4.3. Balın Vergilendirilmesi 164
 - 1.1.4.4. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 167
- 1.1.5. Avcılık 168
 - 1.1.5.1. Avcıların Sosyal Statüsü ve Avcı Sahâbiler 169
 - 1.1.5.2. Av Hayvanları 175
 - 1.1.5.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 178
- 1.1.6. Balıkçılık 180
- 1.2. Tarımla İlgili Meslekler 187
 - 1.2.1. Ziraatçılık 187
 - 1.2.1.1. Ziraat Merkezler 188

- 1.2.1.2. Ziraatçıların Sosyal Statüsü
ve Ziraatçı Sahâbiler 200
- 1.2.1.3.2. Sebze 214
- 1.2.1.3.3. Hububat 216
- 1.2.1.3.4. Pamuk ve Çeşitli Boya Bitkileri 219
- 1.2.1.4. Ziraat Ürünlerinin Vergilendirilmesi 220
- 1.2.1.5. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 226
- 1.2.2. Sirke Üreticiliği 230
- 1.2.3. Örmecilik 234
- 1.3. Giyim Kuşamla İlgili Meslekler 239
 - 1.3.1. Eğiricilik 239
 - 1.3.1.1. Eğiricilerin Sosyal Statüsü ve Eğirici
Sahâbiler 239
 - 1.3.1.2. Eğiricilik Ürünleri 245
 - 1.3.1.2. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 246
 - 1.3.2. Dokumacılık 248
 - 1.3.2.1. Dokumacılık Merkezleri 248
 - 1.3.2.2. Dokuyucuların Sosyal Statüsü
ve Dokuyucu Sahâbiler 255
 - 1.3.2.3. Dokumacılık Ürünleri 258
 - 1.3.2.3.1. Çadır 258
 - 1.3.2.3.2. Kumaş 260
 - 1.3.2.4. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 268
 - 1.3.3. Terzilik 268
 - 1.3.3.1. Terzilerin Sosyal Statüsü ve Terzi Sahâbiler 269
 - 1.3.3.2. Elbise Çeşitleri 272
 - 1.3.3.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 277
 - 1.3.4. Boyacılık 278
 - 1.3.4.1. Boyacıların Sosyal Statüsü ve Boyacılıkla İştigal
Eden Sahâbiler 279
 - 1.3.4.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 287

- 1.4. İnşaatla İlgili Meslekler 293
 - 1.4.1. Taş İşçiliği 293
 - 1.4.1.1. Yapı Ustaları 294
 - 1.4.1.2. Yapı Türleri 300
 - 1.4.1.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 309
 - 1.4.2. Marangozluk 314
 - 1.4.2.1. Marangozların Sosyal Statüsü ve Marangoz Sahâbiler 315
 - 1.4.2.2. Marangozluk Ürünleri 321
 - 1.4.2.2.1. Günlük Eşya 321
 - 1.4.2.2.2. İnşaat İşlerinde Kullanılanlar 323
 - 1.4.2.2.3. Taşıma Aracı 325
 - 1.4.2.2.4. Silâh 326
 - 1.4.2.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 333
 - 1.4.3. Kuyuculuk 334
- 1.5. Madenlerle İlgili Meslekler 345
 - 1.5.1. Madencilik 345
 - 1.5.1.1. Arap Yarımadasındaki Ünlü Maden Yatakları 346
 - 1.5.1.1.1. Altın Yatakları 346
 - 1.5.1.1.2. Gümüş Yatakları 348
 - 1.5.1.1.4. Diğer Maden Yatakları 349
 - 1.5.1.2. Madencilikle İştigal Eden Kabileler 349
 - 1.5.1.3. Madenlerin Vergilendirilmesi 356
 - 1.5.1.4. Madenciligi Yapılan Cevherler 357
 - 1.5.1.5. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 362
 - 1.5.2. Demircilik 366
 - 1.5.2.1. Demircilerin Sosyal Statüsü ve Demirci Sahâbiler 368
 - 1.5.2.2. Demircilik Ürünleri 373
 - 1.5.2.2.1. Silâh 373
 - 1.5.2.2.2. Günlük Eşya 378

- 1.5.2.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 379
- 1.5.3. Kuyumculuk 383
 - 1.5.3.1. Kuyumcuların Sosyal Statüsü ve Kuyumcu Sahâbiler 384
 - 1.5.3.2. Kuyumculuk Ürünleri 387
 - 1.5.3.2.1. Süs Eşyaları 387
 - 1.5.3.2.2. Ev Eşyaları 390
 - 1.5.3.2.3. Tıbbî Amaçlarla Üretilen Eşyalar 392
 - 1.5.3.2.4. Tezyinatlı Silâhlar 393
 - 1.5.3.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 395
- 1.5.4. Çömlekçilik 396
 - 1.5.4.1. Çömlekçi Kabileler 397
 - 1.5.4.2. Çömlekçilik Ürünleri 400
 - 1.5.4.3. Kullanılan Alet Edevat ve Teknikler 401

İKİNCİ BÖLÜM

HİZMET ÜRETEN MESLEKLER

- 2.1. Ulaşım ve Taşımacılıkla İlgili Meslekler 405
 - 2.1.1. Kervancılık 405
 - 2.1.1.1. Muhafızlık 414
 - 2.1.1.2. Kılavuzluk 424
 - 2.1.1.3. Hâdîlik 429
 - 2.1.1.4. Diğer 431
 - 2.1.2. Denizcilik 432
- 2.2. Ticaret 447
- 2.3. Sağlıkla İlgili Meslekler 477
 - 2.3.1. Tabiplik 478
 - 2.3.2. Hemşirelik 493
 - 2.3.3. Ebelik 502
 - 2.3.4. Sütanneliği 508
 - 2.3.5. Hacamatçılık 515
 - 2.3.6. Sünnetçilik 522

2.3.7. Baytarlık	527
2.4. Tezyinle İlgili Meslekler	533
2.4.1. Kuaförlük	533
2.4.2. Dövmecilik	543
2.4.3. Berberlik	547
2.4.4. Attarlık	553
2.5. Eğlence Hayatıyla İlgili Meslekler	561
2.5.1. Müzisyenlik	561
2.5.2. Şairlik	585
2.5.3. Oyunculuk	591
Sonuç	595
Kaynakça	609
Dizin	637

Kısaltmalar

a.md.	aynı madde
a.mlf.	aynı müellif
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bk.	bakınız
BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
EHAS	<i>Encyclopedia of the History of Arabic Science</i>
EP ²	<i>The Encyclopaedia of Islam (New Edition)</i>
EJd.	<i>Encyclopaedia Judaica</i>
GAL Suppl.	<i>Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband</i>
İİFD	İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
JESHO	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
JHAS	<i>Journal for the History of Arabic Science</i>
krş.	karşılaştırınız
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	neşreden (tahkik eden)
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
sy.	sayı
şrh.	şerheden
trc.	tercüme eden
t.y.	tarihi yok
vd.	ve devamı
v.dğr.	ve diğerleri, ve ötekiler